

Gönderim Tarihi: 20.05.2015 Kabul Tarihi: 30.12.2015

TÜRKÇE'DE YÖN-İSTİKAMET KAVRAMININ İFADESİ

Kamil Veli NERİMANOĞLU*

THE EXPRESSION OF WAY-DIRECTION CONCEPT IN TURKISH

Öz

Avrasya'nın arkaik kültüründe yön ve yönlendirme doğaya göre belirlenmiş, somut olarak güneşin ve ayın gökyüzündeki yeri, rüzgarın istikameti; denizin, nehrin, suların, aynı zamanda ağaçların yön bildirme özellikler temel alınmıştır. Altay halklarında yön ve yönlendirme, bazı farklılıklarla renklere eş değerdir. İnsanın beden uzuvları, özellikle el, kol baş, ayak yönlendirmede önemli semantik unsurlar olarak yer almıştır. Altay halklarında yön ve yönlendirme hayvancılıkta ve ziraatta, savaşta ve inanç tasavvurlarında belli bir işlevi üstlenmiştir. Yön ve yönlendirmeyi araştırmakta, Altay halkları dillerinin kelime zenginliği, etno-psikolojik göstergeleri, renk sembolizasyonu önem taşımaktadır. Altay haklarının yaşamındaki kozmik özellikler önemlidir. Altay halkları içinde Türklerin, Moğolların, Mançurların yön ve yönlendirme kurallarının Çin, Japon, Hint ve Slav kültürleriyle karşılaştırılması ortaya önemli sonuçlar çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekan, yön, gelenek, dil

Abstract

Eurasia defined by archaic culture, nature, direction and orientation, specifically, where the sun and moon in the sky, the wind direction; The sea, the river, the water, at the same time inform the direction is based on the characteristics of the trees. Direction and guidance of the Altai people is equivalent to color with some differences. Human body parts, especially the hands, arms, head, legs took place as a significant factor in semantic orientation. Altay peoples directions and routing in animal husbandry and farming, the war has taken on a certain function in vision and belief. Looking in the direction and orientation, Altay peoples languages the word wealth, ethno-psychological indicators, colorsymbolism importance. It is important that the cosmic life features of the rights. Altay peoples in the Turks, Mongols under Manchu directions and routing rules, Chinese, Japanese, Indian and Slavic culture comparison of raises significant results emerged.

Keywords: Space, direction, tradition, language

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, e-posta: kamilvelin@gmail.com

Giriş

Altay-Türk merasimlerinde ve sosyal hiyerarşide, askeri sistemde yön ve mekan (yerleşim) önemli rol oynamaktadır. Sağın, itibar ve yakınlık anlamı; solun, uzaklık ve bazen muhaliflik anlamı bilinmektedir.

Çadırda kapının doğu tarafında olması, iç kısmın sağ-sol bölümü, yukarıda baca (göğün) gözükmesi Altay-Türk mimarisi için belirgin özelliklerdir.¹

Bütün bu söylediklerimiz az çok araştırılmış veya araştırılmamış konular, bakış açıları mekan-yön kavramının çağrışımları olarak değerlendirilebilir. Yazılanlara eklenecek meselelerin de az olmadığı düşüncesindeyiz.

Bu konu zaman kavramı ile ilişkili şekilde, kronotopos konseptinde genişliği ve derinliği ile araştırılmalıdır.

Yüz ölçümü, uzunluk birimleri uluslararası ve yaygın birimlerden önce kullanılmış ve dilin kelime varlığında yer almıştır. Mesela, Türkçede parmak, dirsek, karış -karınc, kulaç, ağaç kelimeleri Türk-Altay kökenlidir. Arşın, milim, santim, kilometre, mil birimleri ise Arap-Fars, Avrupa dillerinden alıntıdır.

Etimolojik anlamda uzun, kısa, sağ, sol, yüce, uç, köşe, bucak, sınır, iç, dış, en, boy-büyük, küçük kelimeleri de ana etimonlar-yuvalar olarak önemli sayılabilir. Altay dillerinde yüzölçümü, uzunluk, mesafe birimleri ayrı bir araştırma konusu olarak dikkat çekmektedir.

Mekân-yön kavramı üzerine konuşurken sanal (hayali) ve reel (gerçek) yer, kavram ve adlarını da ayırmak gerekmektedir.

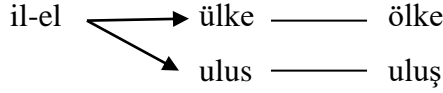
Türk folklorundaki yer adlandırmaları mahalli (lokal) olduğu gibi küresel de olabilir.

Orhun Yazıtları'ndaki Küntoksuk (ileri) doğu, Künbatsık (arka) batıyı çağrıştırmaktadır.

"Dede Korkut Kitabı"nda geçen "Günortaç", Manas'ta geçen "Karaca, Kurbubun", Türk masallarında geçen onlarca özel ve genel yer adı hayalidir. Göreli yer ve yönler de dikkat çekmektedir.

¹ **Bkz.** B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara 1991; C. E. Arseven, Türk Sanatı, İstanbul 1987; A. Gabarin, Renklerin Sembolik Anlamları, Türkoloji Dergisi, Ankara 1968.

Türk lehçelerinde kullanılan *ülke*, *ulus* kelimeleri *il-el* etimonundan (yuvasından) türemiştir.

Türkçede "-ke" eki isimden isim türeten eklerdendir. Moğolca -z -s eki çoğunluk ekidir. Türkçede *diz*, *göz*, *omuz* gibi beden organları bildiren kelimelerde ikilik (çiftlik) kavramını ifade eder.

Il -el kelimesinin devlet, *ülke*, millet kavramı onun çokanlamlılığının göstergesidir ve terimleşme sürecindeki semantik özelliğidir.

Zaman zaman sosyal-hukuki değer kazanan bu kelimeler Türk devlet ve toplum hayatının değişim ve dönüşüm süreçlerini yansıtmaktadır.

Mitopoetik dünya bakışında insanın mikro uzay, dünyanın (evrenin), makro uzay olarak tanımlanması, gök haritalarının da burçların, yıldızların, gezegenlerin, güneşin ve ayın adlandırılması da yön-mekân tasavvurlarının bir parçası sayılmalıdır.

Altay halklarının dünya modeli ve onun restorasyon yolları Türk yön-mekan kavramının açıklığa kavuşturulmasında önem arz etmektedir. Bu dünya modeli ilk sırada mekan ve zamanın (kronotopos) arketip-kutsal olması demektir. Zaman gibi mekânın da insanlaştırılması Oğuz adlandırmaları için de doğaldır. (Mesela *Dağ Han*, *Deniz Han*, *Gök Han*, *Yıldız Han*, *Ay Han*, *Gün Han*)

Yer-yön adlarındaki somutluk tarih bilimi için, tarihi süreç ve tespit için yararlı sayılmalıdır.

Dünya modelinin mito-poetik ana çizgileri üzerine birkaç söz söylemek gerekirse: Dünya hakkında belirli bir gelenek, örf ve adetten gelen sistemli tasavvurların kısaltılmış, basitleşmiş her türlü ifadesi olarak belirlenmektedir.

Dünya modeli ampirik seviye kavramına girmez. Çünkü bu geleneği taşıyanlar dünya modelini tümüyle algılamayabilir.

Sistemlilik ve amelîyat özelliği eş zamanlılık durumunda eşleşlik (invariant ve varyant ilişkilerinin farklandırılması) art zamanlı seviyede sistem arasındaki asıllığı ve tarihsel gelişimdeki potansiyelini belirlemektedir (mantıksal olanla tarihsel olan arasındaki ilişki). Modeli belirlenen dünya kavramının kendisini insan ve onun karşılıklı ilişkisi içerisinde olduğu ortam olarak anlamak güdümü sayılabilir ki, bu anlamda

dünya mevcut ortam ve insanın kendisi hakkındaki bilgilerin işlenmesinin sonucu olarak ortaya çıkmış olur. Burada insani yapılar ve şemalar (insan merkezli) dilin kavramları ile ifade olunan ortama sevk edilir.

Mitoloji sınıflandırması dikkate alınarak başta "Dede Korkut Kitabı" olmak üzere destanlarımızda Türk yönlendirmesi ve onunla ilgili kavramlara dikkat edelim.

Türk yönlendirmesi merkezden (mesela Ötüken veya Derbent yahut Altuntaht) Güneşin yer etrafında dolanması temelinde olup ilgili kavramları da analogi olarak beraberinde temsil etmektedir. Merkezin zamanı şimdidir ve görecelidir.

Yüzü doğuya yönlenince güney sağda, batı arkada, kuzey solda kalır. Doğu zamanca sabahtır ve yön olarak öndür. Yani Güneşin doğuşu istikametindedir. Mevsim olarak ilkbahar-doğustur. Renk olarak köktür. Kök Tanrı sembolüdür. Dört unsurdan havayı temsil eder. Güney zamanca yazdır. Taraf olarak sağdır, renk olarak kırmızıdır. Zamanca gelecek, cins olarak ise erkektir. Yukarıyı da simgeler. Dört unsurdan ateşi temsil etmektedir. Batı zamanca gecedir. Renk olarak beyazdır. İstikamet olarak arkadır. Mevsimce sonbahardır. Olumsuzdur. Geçmişini sembolize etmektedir. Cins olarak dişidir. Mevsim olarak kıştır. Olumsuzdur. Dört unsurdan toprağı temsil eder.

Genel olarak ikili (kutuplu) yönlendirme sisteminde doğu ve güney bir kutupta, batı ve kuzey diğer kutuptadır.

Tesadüf değildir ki, insanların mit dili ve mantığı, mit grameri dünyanın bütün çocuklarının her şeyiyle birbirlerine yakın oldukları gibi birbirine oldukça yakındır.

Mitlerin coğrafyalaştırılması, mekan sınırları içine alınması, etnik özelliklerin öne çıkarılması, bilinçli insan kurgularından başka bir şey değildir.

Destanlara, masallara, atasözleri ve deyimlere, efsane ve rivayetlere karışmış, dilin kelime hazinesinde taşlaşmış, bazen dönüşmüş, yeni paradigmlar ve bağlam kazanmış mit dünyasının her türlü etnik sınıflandırması görecelidir ve çoğu zaman sakıncalıdır.

Çin metinlerinde, Türk ve Balkan metinlerinde, Slav, Sami-Hami, Mısır, Yunan yahut Roma'da mit unsurlarının özdeşliği ve yakınlığı bir ana düşünceden ve bütün bir sistemden kopup dağılmış, yeni ortamlarda yeni anlam ve işlev kazanmış bir bütünün izleri ve unsurlarıdır.

Yeri gelmişken, bu anlamda Özbek, Tatar, Azerbaycan, Türkiye mitleri kavramı büyük bir yanlıştan başka bir şey değildir.

2. Yönlerin anlamı

Sol	Sağ
Gece	Sabah
Arka-Sol	Ön-Sağ
Kış-Sonbahar	İlkbahar-Yaz
Olumsuz	Olumlu
Aşağı	Yukarı
Dişi	Erkek
Karanlık	Gündüz
Geçmiş	Gelecek
Siyah-Gri	Kırmızı
Toprak-Su	Hava-Ateş

İkili sistemden dördü sistem ve oradan altı sistem geçmek, Türklerin etno-sosyolojik bölünmelerinde (Oğuz ve Hanım, 4 oğul, her oğulun 6 oğlu, 24 boy) ve kozmolojik dünya bakışında önemli rol oynamıştır.

Bu arada biz mitoloji teriminin mit terimi ile eş anlamlı şekilde kullanılmasını da yanlış saymaktayız. Mitoloji-mit bilimi veya mit hakkındaki bilim demektir. Onun mit yerine kullanılması kavramın belirsizliğine yol açabilir.

Dünya modelinde ikilemlerde ifade olunan karşı durmada yön-mekan ilişkileri önemli rol oynamakla (aşağı-yukarı, kuzey-güney, doğu-batı, ileri-geri) brikolaj (atlama) mantığı (sek sek gibi çocuk oyunlarında amaca ulaşabilirlik için kestirme) kullanılabilir.

Altay mitlerinde kozmos (düzen) merkezde "dünyanın göbeğinde", kaos (düzensizlik) sınırdadır, uçlardadır.

Evrenin genişlemesi faktörü mekan parametresi olduğundan kozmos-kaos karşılığı görelidir. Mekânın çizgiselliği ve dinamikliği onun dikey ve yatay değişmelerini, göreliliğini inkâr etmez. Bu bir birlikteliktir ve makro kozmosuyla (dünya) ve mikro kozmosuyla (insan) vahdetidir. Vahdet-i mekân diyebileceğimiz bu özellikler mekân felsefesinin ayrıntılarını içermektedir. Mekân probleminin felsefi, matematiksel,

fiziksel boyutları A. Einstein'in büyük ve küçük Görelilik Kuramı dikkate alınmadan tam şekilde açıklanamaz.

Bizim analiz için ayırdığımız ve obje olarak çözümlediğimiz zamanı da mekândan ayırmak imkânsızdır. (Şimdi-burada, yarın-orada, dün-orada)

Başlangıcı ve sonu olmayan zaman, başlangıcı ve sonu olan zamana geçmek çizgisinden, çevreye geçmek gibi de anlaşılabilir.

Dilin gelişmişliği, onun kelime varlığıyla, yansıttığı kavramların ayrıntılı zengin ifadesiyle gerçekleşir.

Altay dillerinin eşit olmayan gelişme sürecinde makro ve mikro mekânın leksik ifadesi ile gramer ifadesinin farklı olması soyut düşüncenin, uygun bilim veya kültür-sanat alanının gelişme seviyesi ile ilişkilidir.

Bu bakımdan Türk lehçelerindeki mekân-yön anlamlı kelime varlığının zenginliği, mekan ve yönün gramerde şekillenen değişim, birleşim, kural ve kategorilerinin olgunluğu bu dillerin sözlük ve gramerlerinde kendi nitelik ve nicelikleri ile ifade olunmuştur.

Mekânda öne çıkmış mühim olaylar (savaş, barış, gün, farklı özelliklerdeki kişi...) mekan adının başka başka bir şekilde değişmesini sağlayabilir. Bu doğrultuda mekân-yön adları tarihen deyişe deyişe gelmiş veya hiç deyişmemiştir. Değişim ve dönüşümü dil açısından yalnız ses, biçim, şekil, anlam olarak değil, aynı zamanda bütün bir deyişme olarak da görüyoruz. Bilim ve teknoloji yön ve mekân kavramına dakiklik, sahilik getirdiğini, genel kullanımın terimleşme sürecini de geçtiği unutulmamalıdır.

Gök ve yer haritaları en eski zamanlardan günümüze kadar deyişerek gelen mekân-yön tutanakları niteliğindedir. Eski bilimsel olmayan düşüncelerden, bilimsel düşünceye doğru gelişime haritalar akis bulmuştur.²

Uygurlardan alfabe ve gök-yer haritalarını alan Cengiz ve Cengizoğulları fetihlerini, savaşlarını gerçekleştirebilmiştir. İslam bilimleri içinde önemli yeri olan coğrafya ve astronomi mekân düşüncesinin bilimsel yansıması olarak bilinmektedir. İslami olmayan Altay halklarının coğrafi bilgileri, mekân-göç düşünceleri bizim için önemlidir ve araştırma konusudur. Dil açısından da bu bakış son zamanlarda yeniden ivme kazanmıştır.

² **bkz.** Eski Haritalarda Turan Atlası (Mekanın İmgesi, İmgenin Mekanı), Almatı-Moskova, 2008.

Onun istatistik hesaplamalarınca Moğol, Türk dillerinin morfolojisinde yüzde elli, kelime varlığında yüzde yirmi beş, Tungu-Mançu dilleri ile yüzde on kelime varlığı yüzde beş morfolojik ortaklık mevcuttur.

Bu ortaklıkta önemli payın mekân-yön bildiren kelimelerde olduğunu vurgulamak isteriz. Mekân eksenli düşünce ortaklığı tesadüf sayılmaz. Altay dillerinin akrabalığını ve köken birliğini kabullenen Altay bilimcilerin varsayımları ile bunu tipolojik eşleşlik olarak adlandıran Türkologların düşünce ve fikirlerine saygı duymakla biz, bazı dil olgularının yalnız Altay dillerinde değil Çin, Slav dillerinde de ortak mantığa dayandığını görüyoruz. Gerçeği nasıl ve ne kadar yansıtmasına bağlı olmayarak aklın yolu bir olduğu gibi olmaya da bilir. Genellikle insanın dünyaya bakışında mekan-yön düşüncesinin universal olması fikri bize göre daha doğaldır. Bununla birlikte Altay dillerinde veya Türk lehçelerinde mekan-yön kavramının kelime varlığında ve gramer sisteminde ifade yolları ve bunu gerçekleştiren dil unsurlarının tespitinin ve çözümlemesinin önemli olduğunu söylemek gerekmektedir.

Ortak düşünce ve anlam yanları ve yönleri olsa da Çin renk kavramı ve onun yön anlamları başka içerikli bir sistemdir. Buradaki anlam paralellikleri veya alıntı-verinti süreçleri bir konu olarak araştırılabilir.³

30'lu yıllarda S. M. Şirokorov "Kuzey Tunguların Yön Terimleri" yazısıyla bu araştırmaya başlamış, daha sonralar Altay dillerinde bu konuda K. Tallqwist'in, ünlü Altaybilimci M. Rasanen'in, S. Y. Malov'un, G. M. Vasilyevic'in, L. I. Semin, P. Peliot'un, N. K. Dimitriyev'in, N. A. Baskakov'un araştırmalarında Altay dilleri sözlüklerinin zengin kelime malzemesi önemli rol oynamıştır.

³ **bkz.** Eski Çin'de Dünyanın Yönlendirilmesinin Renk Sembolleri, Eski Haritalarda Turan Atlası (Mekanın İmgesi, İmgenin Mekanı), Almatı-Moskova, 2008.

Kaynaklar için bkz. S. M. Shirokogoroff, Northern Tungus Terms of Orientation, C. IV, 1926; K. Tallqwist, Himmelsgegenden und Winden, Studia Orientalia, II, Helsinki, 1928; M. Rasanen, Die Himmelsrichtungen in den Altaischen Sprachen Mit Besonderer Berücksichtigung der Türk Sprachen, UAJ, v. 36, Hf. 3-4, 1965; S. Y. Malov, Eski Türk Yazıtları, Rusça, Moskova-Leningrad, 1951; P. Peliot, Les Motsahinitiale Anjourd'hui Amuic Dans le Mongol des XIII et XIV Siecles JA, Avril-Juin, 1925; N. K. Dimitriyev, Türk Dili, Moskova, 1960; N. A. Boskakov, Karakalpak Dili, I. -II. Ciltler, Rusça, Moskova, 1952.

Bu yazılarda genel olarak sunulan dört ilke dikkat çekmektedir: 1. Lokal-coğrafi bildirme, 2. Kible, Müslümanların namaz ve dua yönü, 3. Güneşe göre yön bildirme, 4. Yıldızlara göre yön bildirme.⁴

Kuzey Altay halklarının inançları ve avcılık kültürü de yön bildirme terimlerinin oluşmasında önemli olmuştur. Burada nehirlerin akış yönü, rüzgârın yönü de önemli olmuştur. Altay halklarının yön bildirme sistemi temel olmuştur. Polonyalı Altay bilimci V. Kotvic, ayrı ayrı kelimelerle yön-mekân kavramı ortaklığını vurgulamıştır (Kotwicz, 1962).

Her şey mekân içindedir. Başka bir deyişle mekânlıdır. Lamekan olan yalnızca Allah'tır. O mekân dışı olan tek varlıktır.

Gramer, dil (özellikle söz ve metin) insan bilincinin çok uzun süreli soyutlaşma sürecinin sonucudur.

Çevre, çömmek-dönmek fiilinden üretilmiş bir isimdir. Arapçası dairedir. Mekânın sonsuzlaşması çevrede gerçekleşir.

Dünyada mekâna yansıyan zamanın bir örneği de, yer küresinin zamanca dilimlenmesidir. Zamanın mekânlaşması ve mekânın zamanlaşmasının ortak düzlemde buluşmasıdır. Bütün varlıklar farkında olsa da olmasa da iletişim içinde olduğundan zaman ve mekânı da ayırmak imkânsızdır. Onlar, araştırma objesi olarak ayrılabilir. Evrenin (insanın, nesnenin) var olması için birilerinin onu algılaması gerekir. Bu algılama sürecinde zaman ve mekân gramerleri 1. derecede önemlidir.

Türk lehçelerinde ve bazı Altay dillerinde kullanılan sıfat üreten "-ki" eki artırıldığı kelimenin kökeninin semantiğine bağlı olarak (zamanda ve mekânda var olma, yerleşme) anlamını ifade eder. Mesela: Akşam-ki (zaman), evde-ki (mekân), ileri-ki (zaman, yer).

İlgi halinden sonra kullanılan "-ki" eki sıfat olmaktan çıkar. (Benimki, evimizinki) Bu gramer özelliği "-ki" ekinin anlam çokluğuyla ilişkilidir.

Burada or-yer-yurt yuvası da etimon olarak dikkat çekmektedir.

Yer adları ve sınıflandırılmaları dilbiliminde muhtelif adlar "toponim (yer adları), oronim (yaşam mntıkları), hidronim (su objelerinin adları) vs.

⁴ İbrahim Hakkı Efendi'nin "Marifetname"si, yönlerin ve mekanların bilgi kitabıdır. Halkbilimi kapsamında verilmiş bilgiler (mekan bilgileri, yön ve yönlenme, mekani ölçekler vs.) kıymetlidir. Evrenin var olması için birilerinin onu algılaması gerekmektedir. Mekan-yön algılaması da bu kapsama girer. Kozmolojik düşüncede yaşanan yer, mahalle, köy, şehir mekan kavramlı kelimelerin analizi önemli yer tutar.

öğrenilmektedir. Özel ve genel olmakla birlikte yer-yön kavramlarının dil yansımaları ayrı bir araştırma konusudur.

Eski Türklerde dört yön dört renkle sembolleştirilmiş ve dört kavramla bazen de dört isimle özdeşleştirilmiştir.

Doğu-gök (mavi) -koyun,
Batı-beyaz (ak) -köpek,
Güney-kırmızı (al, kızıl) -çaylak,
Kuzey-siyah (kara) -yaban domuzu
Çinlilerin sınıflandırması ise farklıdır:
Doğu-ejder,
Batı-beyaz kaplan,
Güney-kuş,
Kuzey-kaplumbağa

Göktürk Kitabelerinde dört yönü dört kağan yönetmektedir. Onların genel adı yer-subdur.

Gök Han doğuda, Kızı Han (Kırmızı Han) güneyde, Ak Han (Beyaz Kağan) batıda, Kazan Han-kuzeyde kağandır.

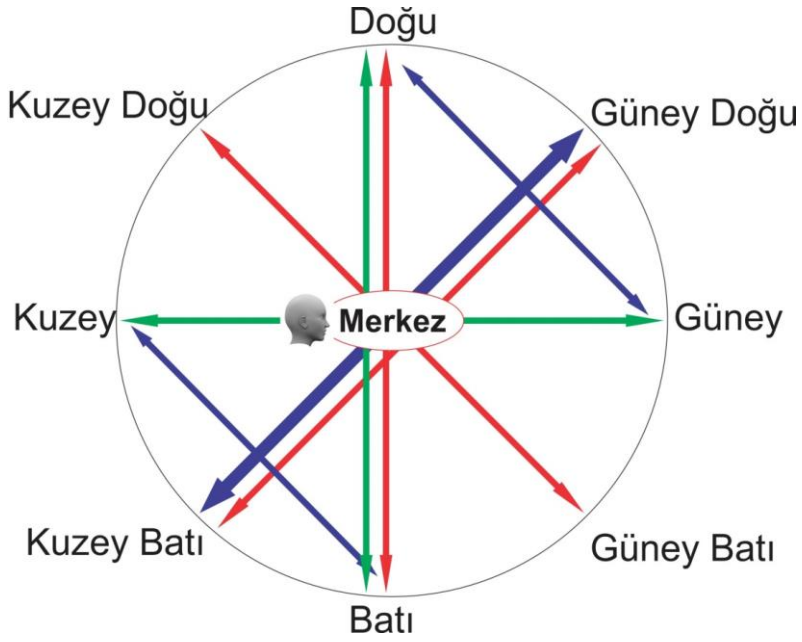
Atlara geldiğimizde ise boz at batıdan, yağız at kuzeyden, kır at doğudan, kızıl (kırmızı) at güneyden hamle yapar.

Hunlarda batı beyaz atlı askerlerin, doğu gök atlı askerlerin, güney kızıl atlı askerlerin yerleşim ve hamle yönüdür.

Hunlar ve Göktürkler sırtlarını kuzeye dönerler ve sol beyleri doğuda, sağ beyleri ise batıda oturur.

3. Şematik olarak yönler ve renkler

Şema 1. (Merkezden Doğuya)

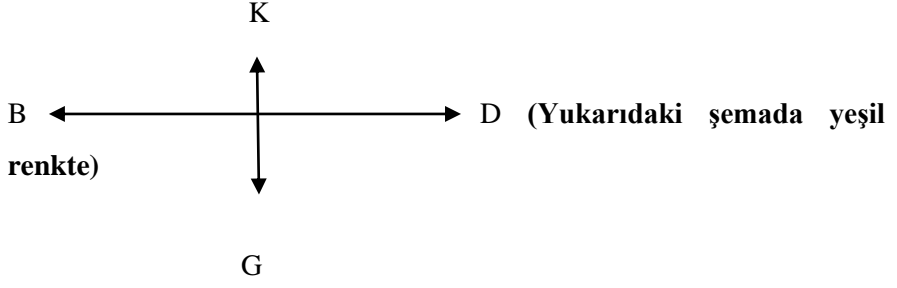

Şemanın açılımı:

İkili (2)

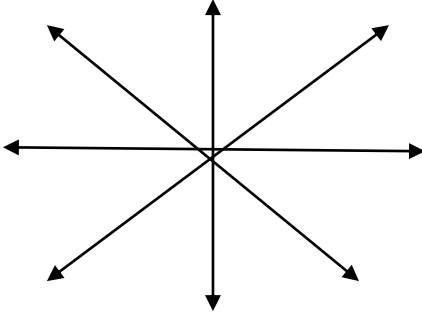
Kuzey-Batı ↔ Güney-Doğu (Yukarıdaki şemada mor renkte)

Dörtlü (4)

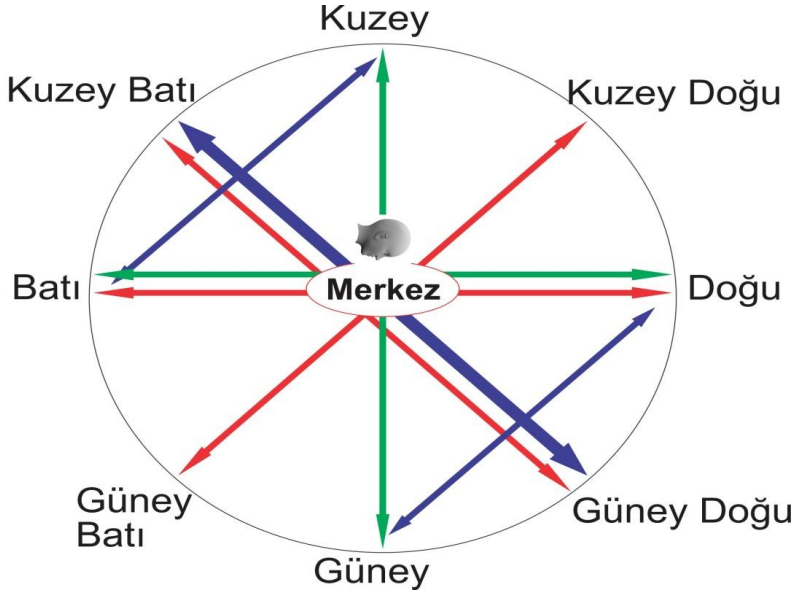

Altılı (8)

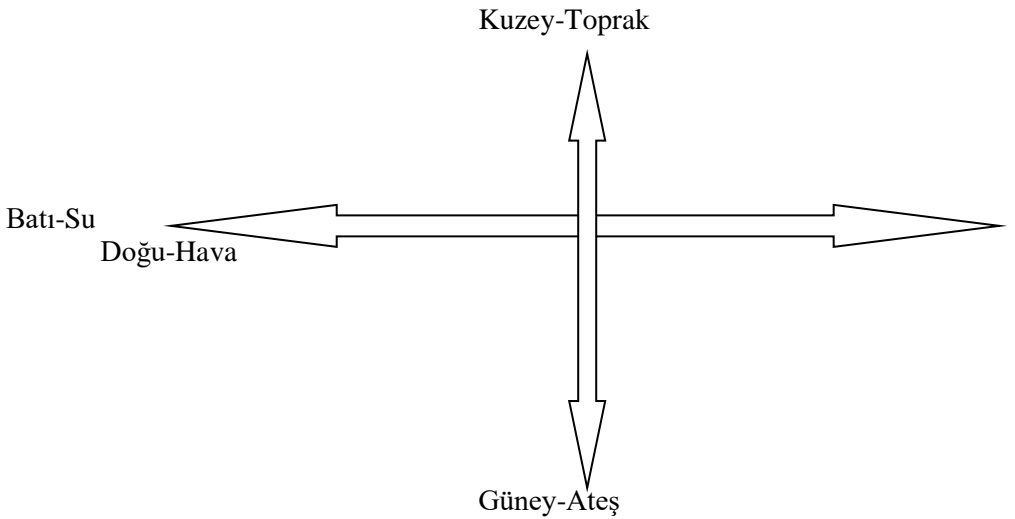
(Yukarıdaki şemada kırmızı renkte)

Şema 2. (Merkezden yüzü Kuzeye dönük)

Metafizik değer olarak bilinen 4 unsur (anasır-ı erbaa) ve 4 yön konusu Altay halklarında farklılıklarıyla aşağıdaki şekilde yaygındır:

Özel yer adları-Toponimler (142-153)

2 Başkent (Ötüken, Tergeş)

29 Irmak ismi

8 Göl

12 Dağ, tepe

6 Kent

4 Ülke

1 Çöl

1 Kale

3 Ova

2 Geçit

1 Orman

24 Diğer yer adları

93

Yer Sözleri (190-192)

Anta-orada

Bunda- burada

Coğrafya (222-232)

Kara Kütleleri

Baş-duruk

Beltir-kavşak (yol, ırmak)

Çorak-çöl

Çub-bölge

İlga-vadi

Keçig-geçit

Kısıl-dar vadi

Kum-col

Kuz-kuzey

Subsuz-susuz

Tag-dağ

Yaylak-yayla

Yazı-ova, step

Yir-yer, toprak

Yış-orman

Su Kütleleri

Balık-batak
Köl-göl
Kölek-gölcük
Ogüz -ırmak
Sub-ırmak
Taluy-ırmak

Coğrafi Yönler

Ay toksek-batı
Biri-güney
Biridin-güney
İlgerü-doğu
Kidin-batı
Kirü-batı
Kisre-batı
Kuru-batı
Kuridin-batı
Kuz-kuzey
Kün batsık-batı
Kün ortası-güney
Kün togsık-doğu
Ön-doğu
Öndün-doğu
Togu-doğu
Tün ordusu-kuzey
Yırı-kuzey
Yıridın-kuzey
Yır-kuzey

Yer-Yön Adları

Asra- alt, aşağı
berü-beri, yan
bulun-köşe, bucak
İç-iç
Ön-ileri
Taş-dış
Degre-çevre
Töpü-tepe
Tuş-karşı

Uç-uç
Utru-karşı
Üze-yukarı, üst
Yan-yan
Yukarı-yukarı
Yügeri-yukarı

Vatan, Yurt (282-283)

El-il--ülk, yurt, vatan, devlet, yönetim, yer-yir--ülke, memleket (User, 2009).

Alın kelimesinin ileri-yukarı anlamı bu organın bedenindeki yeri ile ilişkilidir. Alın kelimesinin ilgeri, ileri kelimesiyle ses ve anlam yakınlığı da dikkatten kaçmamalıdır. İlerinin, önün ve sağın-doğunun; arkanın ise batının ve solun eşteşi olması da ilginçtir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan "alınının akıyla", "ak alın" deyimleri ileriye dönük bakışın yönünü ifade etmektedir.

Türkçede isim hallerinden üçü mekân veya mekânı gramer anlamı taşımaktadır. (Yönelme, yerleşme, çıkma)

Arkaik kültürler hepsinde olduğu gibi Altay halklarında da dört temel, dört ara yönlenme sistemi mevcuttur.

Mitolojik ve dini inanca göre temel yönü iyi ruhlar, dört ara yönü ise dört kötü ruh yönetir. İyi ruhların ana kaynağı Güney-Doğu, kötü ruhların yerleşim aranı Kuzey-Batıdır. Sıcak hava, ılımlı rüzgâr Güneyden, Doğudan; soğuk rüzgâr ise Kuzeyden ve Batıdan gelir.

Altay dillerinde ve genellikle insan dilinde mekân, yön, istikamet kavramlarını ifade eden kelimeler o dili taşıyan halkın hayat ve düşünce tarzı ile ilişkilidir.

Altay halklarının büyük bir kısmının göçebe hayat tarzı, Avrasya'da ilk yer ve gök haritasının hazırlanmasına vesile olmuş ve Cengiz-Cengizoğulları zamanında Moğolların aldığı geniş askeri-stratejik alanlar için kullandıkları saptanmıştır.

Yön ve yönlenme genel olarak gök cisimlerine (Güneş, Ay, yıldızlar, burçlar, nehir akışları, beden organları vs.) vasıtasıyla belirlenmiştir.

Fetihler, yenilgiler, gönüllü ve mecburi göçler mekân ve yön kavramını kaçınılmaz kılmıştır.

Altay halklarının mito-poetik düşüncesinde döngü modeli önemli rol oynamaktadır. Çağdaş bilimin matematiğe, fiziğe, astronomiye dayalı keşif ve tespitleri, (Harezmi, Hayyam, Ulugbey, Newton, Kopernik vd.) mitik tasavvurları reddetmek anlamına gelmez. Elbette ki, mit bilim değildir, ispat ve gözleme de dayanmaz. Fakat mit insanlığın çocukluk çağının doğaya dayalı saptamaları olarak önemlidir.

Dilde, o cümleden Altay-Türk dillerinde yer-mekan-yön kavramını aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

1. Özel yer bildiren isimler,
2. Genel yer-yön bildiren isimler,
3. Yer zarfları,
4. Yer-mekan anlamlı zamirler,

Konuyu araştırmanın kapsamı kelimeler veya kelime grupları ile bitmez. Mekan-yer-yön kavramının dilde şekillenme süreci, kavramının felsefi içeriği ve kültürel boyutlarına dikkat çekmektedir.

Avrasya'nın arkaik kültüründe yön ve yönlendirme doğaya göre belirlenmiş, somut olarak güneşin ve ayın gökyüzündeki yeri, rüzgârın istikameti; denizin, nehrin, suların, aynı zamanda ağaçların yön bildirme özellikler temel alınmıştır. Altay halklarında yön ve yönlendirme, bazı farklılıklarla renklere eş değerdir. İnsanın beden uzuvları, özellikle el, kol baş, ayak yönlendirmede önemli semantik unsurlar olarak yer almıştır.

Altay halklarında yön ve yönlendirme hayvancılıkta ve ziraatta, savaşta ve inanç tasavvurlarında belli bir işlevi üstlenmiştir.

Yön ve yönlendirmeyi araştırmakta, Altay halkları dillerinin kelime zenginliği, etno-psikolojik göstergeleri, renk sembolizasyonu önem taşımaktadır.

Altay haklarının yaşamındaki kozmik özellikler önemlidir. Altay halkları içinde Türklerin, Moğolların, Mançurların yön ve yönlendirme kurallarının Çin, Japon, Hint ve Slav kültürleriyle karşılaştırılması ortaya önemli sonuçlar çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara 1991.
- C. E. Arseven, Türk Sanatı, İstanbul 1987; A. Gabarin, Renklerin Sembolik Anlamları, Türkoloji Dergisi, Ankara 1968.
- Hatice Şirin User, Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları(Söz Varlığı İncelemesi), Konya, 2009.
- K. Tallqwist, Himmelsgegenden und Winden, Studia Orientalia, II, Helsinki, 1928.
- M. Rasanen, Die Himmelsrichtungen in den Altaischen Sprachen Mit Besonderer Berücksichtigung der Türk Sprachen, UAJ, v. 36, Hf. 3-4, 1965.
- N. A. Boskakov, Karakalpak Dili, I. -II. Ciltler, Rusça, Moskova, 1952.
- P. Pelliot, Les Motsahinitiale Anjourd'hui Amuic Dans le Mongol des XIII et XIV Siecles JA, Avril-Juin, 1925; N. K. Dimitriyev, Türk Dili, Moskova, 1960.
- S. Y. Malov, Eski Türk Yazıtları, Rusça, Moskova-Leningrad, 1951.
- W. Kotwicz, Altay Dilleri Hakkında Araştırma, Rusça, Moskova 1962.
- M. Shirokogoroff, Northern Tungus Terms of Orientation, C. IV, 1926.

